

УДК 316.24 : 364.272 : 364.048.2

І.І. Пелішенко, В.О. Пелішенко

ПРОФІЛАКТИКА КРИМІНАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ МОЛОДІ: СОЦІОЛОГІЧНИЙ КОНТЕКСТ

Стаття присвячена обґрунтуванню змісту основних етапів профілактики кримінальної поведінки молоді в контексті використання соціологічного підходу. Автором виділяються три етапи цього процесу, перший передбачає профілактику девіантних дій індивіда, другий – профілактику дій деліктів, третій – профілактику саме кримінальної поведінки молоді. Особлива увага концентрується на особливостях здійснення зовнішнього та внутрішнього контролю в умовах функціонування сучасної системи освіти.

Ключові слова: *молодь, кримінальна поведінка, соціальний контроль, система освіти, родина.*

Статья посвящена обоснованию содержания основных этапов профилактики криминального поведения молодежи в контексте использования социологического подхода. Автором выделяются три этапа этого процесса, первый предполагает профилактику девиантных действий индивида, второй – профилактику действий деликтов, третий – профилактику собственно криминального поведения молодежи. Особое внимание концентрируется на особенностях осуществления внешнего и внутреннего контроля в условиях функционирования современной системы образования.

Ключевые слова: *молодежь, криминальное поведение, социальный контроль, система образования, семья.*

Article is devoted a substantiation of the maintenance of the basic stages of preventive maintenance of criminal behaviour of youth in a context of use of the sociological approach. The author allocates three stages of this process; the first assumes preventive maintenance of deviations of the individual, the second – preventive maintenance of actions of delicts, the third – preventive maintenance of actually criminal behaviour of youth. The special attention concentrates on features of realization of external and internal control in operating conditions of a modern education system.

Key words: *youth, criminal behaviour, social control, an education system, a family.*

Постановка проблеми. Зростання злочинності неповнолітніх призводить до необхідності усвідомлення попередження та профілактики кримінальної поведінки. У більшості цивілізованих країн поширюється рух за скасування не тільки смертної кари, але й тюремного ув'язнення, за перехід до альтернативних заходів покарання та відновлення прав потерпілих.

Перспективною та прогресивною у сучасній соціології вважається ідея профілактики та превентивності кримінальної поведінки молоді.

Аналіз актуальних досліджень. У рамках соціології девіантної поведінки і соціального контролю дослідженням різних аспектів саме кримінальної поведінки молоді присвячені праці таких вчених як: А. Габіані, Т. Герші, Я. Гілінського, М. Готтфредсон, Л. Кассельмана, Б. Крейхі, І. Рущенко та ін.. Особливу увагу дослідники звертають на пошук дієвих соціальних технологій попередження виникнення цієї форми девіації серед молоді.

Мета статті – обґрунтувати зміст основних етапів профілактики кримінальної поведінки молоді в контексті застосування соціологічного підходу.

Виклад основного матеріалу. Підлітки та молодь – головний контингент і резерв організованої злочинності. Злочинність в Україні активно прогресує та омолоджується, майже кожен четвертий підліток скоює злочин у віці 14–15 років. Кількість злочинів невинно зростає від 14 до 29 років, максимальна кількість злочинів припадає на 29 років, з 29 до 40 років спостерігається поступове зниження злочинності. Фінансова криза та безробіття сприяє формуванню груп серед підлітків, які підпадають під кримінальний вплив. Злочини, які скоюють неповнолітні завжди відрізняються особливою жорстокістю та зухвалістю.

За своїми фізіологічними особливостями підлітковий організм вирізняється підвищеною активністю, але внаслідок недостатньої соціальної зрілості підлітки не завжди можуть контролювати свою кримінальну поведінку, прогнозувати наслідки своїх протиправних дій. Протиправні дії можуть бути свідомими та несвідомими, але вони відносяться до делінквентної поведінки. Деякі науковці вважають, що делінквент – це індивід до 18 років який сприйняв делінквентну культуру як правильну та порушує формальні суспільні норми. По досягненню повноліття делінквентна поведінка автоматично перетворюється у кримінальну.

Негативна соціалізація тісно пов'язана з кримінальною поведінкою. Вітчизняні соціологи генезу становлення особистості схильної до скоєння злочину описують ланцюгом «девіант – делінквент – злочинець».

На практиці цей процес виглядає так: девіантна поведінка підлітка не зазнає перешкод, не підпадає під вплив санкцій суспільства, надалі він перетворюється в делінквента. Злочинцем підліток стає не раптово – він вважає, що правові та соціальні норми суперечать його інтересам, порушує їх та стає злочинником. За даними ООН, біля 30% всієї молоді приймають участь у протиправних діях, а 5% скоюють важкі правопорушення.

Зростання підліткової кримінальної активності призводить до соціальних та економічних наслідків криміногенного характеру. Злочинність неповнолітніх є джерелом детермінації злочинності в суспільстві, слугує поширенню кримінальної свідомості та протиправної поведінки у підлітковому середовищі, демонструє маргіналізацію підлітків-правопорушників та заважає особистісному розвитку підлітка, формує нестійкі цінності, сприяє невідповідній соціалізації. Механізм «виключення» та стигматизації сприяє подовженню кримінальної діяльності неповнолітніх.

Сучасний стан кримінальної поведінки молоді в Україні висуває задачі розробки заходів підвищення ефективності соціального контролю та напрямків її профілактики. Особливу увагу, на наш погляд, необхідно приділити профілактиці дитячої та підліткової агресії та жорстокості у школі, на вулиці та в родині. Жорстока поведінка неповнолітніх є актуальною соціальною проблемою в Україні. Інтернет періодично вибухає відеороликами зі сценами кримінальної поведінки, фізичного та морального насильства над жертвою. У багатьох випадках ця поведінка не є карним злочином, але вона негативно впливає на школярів. У 1994 році в Норвегії проводилась дослідницька програма вивчення причин, проявів та наслідків дитячої жорстокості, результати якої свідчать про поширеність дитячої жорстокості. 9% опитуваних повідомили, що є жертвами жорстокості, 7% зізнались, що самі схильні до проявів насильства та жорстокості [2, с. 151].

Жорстока поведінка є складовою асоціальної поведінки і може призвести до протиправних дій у майбутньому. Ключову роль у формуванні та закріпленні делінквентної поведінки підлітків грають: байдужість батьків до виховання своїх дітей; відсутність належного нагляду за дітьми; брак дисципліни; нездатність батьків вчасно розпізнати випадки девіантної та кримінальної поведінки та вжити необхідні санкції для запобігання асоціальної та протиправної поведінки; відсутність співпраці з вчителями та школою; насильство в сім'ї; поширення та романтизація злочинної субкультури у молодіжному середовищі.

Кримінологічна профілактика повинна спиратися на заходи, які сприяють превенції підліткової злочинності. Профілактику необхідно почати з запобігання насильства в сім'ї. Взаємозв'язок між пережитим в дитинстві фізичним насильством та наступним насильством проявляється у циклічному насильстві. Діти – жертви жорстокого поводження у майбутньому стають батьками, які ображають своїх дітей. Зрозуміло, що насильство у сім'ї має для дитини негативні наслідки, доказано, що у жертв насильства частіше виникали проблеми, пов'язані з агресією, ніж у дітей, які за нею спостерігали [2, с. 190]. Домашнє насильство в сім'ї можна аналізувати на макрорівні, макрорівні та на рівні індивіда, таким чином стратегії з попередження насильства в сім'ї повинні орієнтуватись на різні рівні. Корекційна робота з дитиною на індивідуальному рівні пов'язана з корекцією поведінки члена родини, який здійснює акти насильства. Така поведінка повинна піддаватись осуду у суспільстві та застосуванню методів формального контролю: звільнення з роботи, штраф, службове стягнення, догана. Дуже часто тільки погроза карою достатня для того, щоб утримати особу схильну до насильства в нормативних рамках.

Стратегія превентивної роботи попередження домашнього насильства полягає у розробці альтернативних реакцій по відношенню до дитини, розвитку співчуття у відношенні до жертви домашнього насильства, розробки навичок вміння контролювати свої дії по відношенню до жертви, покращення комунікації у межах сім'ї, у створенні рівноправних гендерних відносин,

укоріненні відношення до сімейного насильства, як недопустимої форми поведінки. Вирішення проблеми домашнього насильства на макрорівні повинно починатися з зміни соціального клімату, який дозволяє існування домашнього насильства в суспільстві, з удосконалення юридичних норм, за якими насильство в сім'ї необхідно переслідувати судом, поширювати роботу служб допомоги жертвам домашнього насильства. Можливості правової системи у вирішенні цього питання ще не вичерпані. У деяких американських штатах існує закон про обов'язкову звітність про деякі типи домашнього насильства. Цей закон зобов'язує вчителів, соціальних робітників та медиків сповіщати про випадки домашнього насильства. Забезпечення більш суворого покарання та юридичного переслідування кривдника – це другий спосіб використання правової системи. Зараз в Україні є актуальним формування негативного ставлення до домашнього насильства на рівні суспільства та поширення суспільної думки, завдяки якій домашнє насильство є протиправним. Такий підхід пов'язаний з реалізацією заходів, які впливають на домашнє насильство: проведення компанії в ЗМІ по протидії пропагування насильства, зброї, тілесних покарань, демонстрації сцен агресії, кровавих бійок, вбивства.

Батьківська турбота є необхідною умовою для успішного виховання дитини. Формування внутрішнього соціального контролю пов'язано з батьківським наглядом за дитиною (зовнішній соціальний контроль). М. Готтфредсон та Т. Герші вважають, що такий нагляд запобігає злочинності та навчає дитину уникати кримінальної поведінки у майбутньому [1, с. 122]. Така залежність підкріплюється тим, що особи, за якими погано наглядали, частіше скоюють «дорослі» злочини в юному віці [1, с. 123]. Відомо, що соціальний контроль здійснюється на дві третини за рахунок внутрішнього контролю-самоконтролю.

Соціологи М. Готтфредсон та Т. Герші розробили теорію саморегуляції, яка стверджує, що люди які не мають достатнього контролю над собою, частіше вдаються до скоєння злочинів. У своїй теорії соціологи описують природу саморегулювання – особистісної характеристики, яка причетна до

скоєння злочинів. Аналізуючи природу злочину та кримінальної поведінки, М. Готтфредсон та Т. Герші характеризують властивості людей, які утримуються від протиправної поведінки. Тому вони розглядають причини саморегуляції, а також чинники, які відвертають підлітка від злочину. На погляд М. Готтфредсона та Т. Герші, недостатній контроль над собою не обов'язково призводить до злочину, тому що він може нейтралізуватися ситуаційними умовами та іншими властивостями людини. Водночас, дослідники вважають, що високий рівень саморегуляції ефективно зменшує можливість злочину. Доволі мало ймовірно, що неповнолітні, здатні до саморегуляції, коли-небудь візьмуть участь у протиправних діях.

Причини слабкої саморегуляції М. Готтфредсон та Т. Герші вбачають у неефективному вихованні дітей. Дослідники виділяють умови, які необхідні для адекватного виховання дітей. Для виховання в дитині уміння володіти собою необхідно виконати такий умовний мінімум: контролювати дитячу поведінку; розпізнавати випадки девіантної поведінки; карати за таку поведінку.

Цей підхід вважається простим та водночас очевидним. Аби така система спрацювала треба активізувати зацікавленість дитиною та приязнь до неї. Внаслідок такого підходу дитина краще звикає поступатися власним задоволенням, стає більш чутливою до інтересів і бажань інших, більш самостійною і готовою до обмежень власної діяльності, а також у майбутньому навряд чи буде користуватися насильством для досягнення своїх цілей [1, с. 121].

Для вчасного попередження делінквентної та кримінальної поведінки неповнолітніх її необхідно вчасно розпізнати. Деякі батьки байдуже відносяться до асоціальних вчинків своїх дітей: не розглядають крадіжки як злочин, не звертають увагу на прояви ранньої алкоголізації, наркотизації, раннього статевого життя, не цікавляться шкільними оцінками та оточуючим середовищем дитини. В.М. Кудрявцев вказує на стан відчуження злочинника від свого середовища, який виникає у нього у ранньому дитинстві. Так, 10 % агресивних злочинників вважали, що мати їх в дитинстві не любила. Адекватне

виховання дітей не можливе без контролю за дитячою поведінкою, без вчасного розпізнавання та коригування девіантних вчинків, без покарання за таку поведінку. Адже позитивна соціалізація виключає делінквентні форми поведінки. Переважна більшість батьків бажають, щоб їх діти були пристосовані до життя в суспільстві, тобто були просоціальними, але на цьому шляху вони стикаються з перешкодами: їм бракує часу та бажання у нагляді за дітьми, вони не можуть вчасно кваліфікувати поведінку як небажану, не турбуються про оточення дітей, не коригують жорстоку поведінку, не звертають увагу на слабку саморегуляцію. М. Готтфредсон та Т. Герші вважають, що батьки повинні знати поведінкові типи, які відображають слабку саморегуляцію, а санкції та покарання за антисоціальні дії не повинні бути надто суворими та надто поблажливими, тому що винагорода за гарну поведінку не компенсує нездатність коригування деліктів.

До ефективності покарання як механізму соціального контролю в соціології відносяться скептично. Попередити небажану поведінку в результаті покарання можливо, якщо виконувати деякі умови:

- 1) вірогідність покарання повинна бути високою;
- 2) фактичне покарання повинно відбуватися після негативного вчинку;
- 3) покарання повинно бути неприємним;
- 4) воно буде ефективним, якщо покараному на цей час доступні альтернативні види поведінки;
- 5) воно повинно виконувати загрозову функцію, але покараний повинен об'єктивно оцінювати покарання та його негативні функції.

Існує велика вірогідність, що покарання може викликати у покараного негативні емоції, які можуть призвести до асоціальної поведінки, тому головна ціль виховання полягає у нагороді за бажану поведінку, а не у покаранні за небажану. Американська психологічна асоціація у 1997 році розробила дослідницьку програму щодо зниження насильства, вони прийшли до висновку, що на короткий термін покарання може подавити кримінальну поведінку, але подовження модифікації поведінки настає тільки після того, як засвоюються

альтернативні засоби розв'язання соціальних проблем. На базі цього підходу розробляються програми з попередження асоціальної поведінки у дітей, в яких головна увага приділяється навчанню батьків ненасильницьким методам виховання. Батьки засвоюють нові методи батьківського виховання, такі як позитивне підкріплення гарної поведінки, використання м'яких форм покарання та вміння досягати компромісу [2, с. 264]. Обмежений успіх коригування кримінальної поведінки сучасною школою полягає у відсутності співпраці з родинами. Школа не може заставити батьків турбуватися про дітей, якщо батьків не хвилює поведінка дітей у школі, тобто, дитячі проблеми пов'язані з батьками, а не зі школою. Деякі учні успішно соціалізуються у школі всупереч родинному вихованню. Одним зі шкільних корелятивів злочину, М. Готтфредсон та Т. Герші вважають звичайне домашнє завдання, ті школярі, які виконують домашнє завдання дбають про майбутнє, а ті хто не виконують – налаштовані на вужчі часові рамки.

Зовнішній соціальний контроль з боку школи не всі учні сприймають та розуміють позитивно. Аналіз шкільних оцінок дає змогу спрогнозувати ймовірність делінквентних та кримінальних вчинків учнів у майбутньому, той, хто добре навчається у школі, намагається побудувати антикримінальну кар'єру. У вихованні просоціалізованої дитини школа має деякі переваги порівняно з сім'єю: на відміну від деяких батьків вчителі можуть вчасно виявити прояви делінквентної поведінки у школярів, ефективність контролю полягає і в тому, що учитель одночасно спостерігає за батьками і за дітьми, школа зацікавлена у збереженні дисципліни, має повноваження покарання порушників шкільної дисципліни. Але ці контролюючі функції школи краще проявляються у молодших класах, можна лише спрогнозувати, що тривалий брак дисципліни вдома і в школі прогнозує порушнику дисципліни ускладнення у майбутньому.

Тобто, на формування кримінальної та делінквентної поведінки впливають наступні фактори: хронічні конфлікти між батьками; втрата батьків; фізичне насильство, психологічна жорстокість в сім'ї; недостатній вплив

батьків (хронічна відсутність, зайнятість тощо); недостатня вимогливість батьків; засвоєння кримінальних цінностей в сім'ї.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Лише комплексний підхід в усуненні детермінант кримінальної поведінки молоді дозволяє говорити про високу вірогідність зниження протиправної поведінки. Процес профілактики кримінальної поведінки молоді в контексті соціологічного дискурсу дозволяє поділити його на три етапи: перший етап – профілактика девіантних дій. Суспільство може існувати тільки тоді, коли між його членами існує однорідність. Виховання відтворює та цементує цю однорідність, закладаючи в душі дитини головні якості, яких вимагає колективне існування. Але з іншого боку, без певної різноманітності будь-яка кооперація була б неможлива. Виховання забезпечує збереження цієї різноманітності ; при цьому воно саме диференціюється і спеціалізується. Отже, в обох своїх аспектах воно втілюється в цілеспрямованій протиправній соціалізації молодого покоління. Стає очевидним те, що саме шляхом становлення загального людського морального виховання, шляхом підготовки індивіда до виконання своїх функцій в суспільстві виховання постає засобом соціального контролю, адже воно сприяє прийняттю молоддю соціальних норм і встановленню соціального порядку. На першому етапі профілактики серед форм виховання превалює переконання.

Другий етап – профілактика деліктів. Теорії Е. Дюркгейма та Р. Мертона є методологічним базисом для аналізу делінквентної поведінки молоді, вони розкривають основні принципи формування та профілактики деліктів. Делінквентній поведінці молоді в Україні сприяють – протиріччя між цілями суспільства та реальними можливостями молоді; протиріччя між потягом до багатства та неможливістю його досягти; протиріччя між розширенням попиту на кваліфіковану, престижну, високооплачувану працю та недостатніми можливостями її досягнення; протиріччя між необхідністю посилення правового та соціального захисту молоді та реальним станом речей в Україні; проблема «каналізування» енергії, соціальної активності, незадоволеного

потягу молоді до самоствердження. Незадоволений потяг до самоствердження може призвести до протиправних форм активності – ретритизму (алкоголізм, наркоманія), делінквентної та асоціальної поведінки. Другий етап – це етап профілактики правопорушень молоді. Особливість цього етапу полягає в тому, що особа перескочила етап профілактики девіантної поведінки і може мати стійкі установки щодо порушення закону. Тому виховні заходи на цьому етапі жорсткі, серед форм виховання превалує адміністративний примус. Третій етап – профілактика кримінальної поведінки молоді. Кримінальний світ стає могутнім конкурентом для сім'ї, школи в процесі соціалізації молоді. Кримінальні традиції розвиваються, зберігаються, передаються у певному соціальному середовищі. Значним чинником кримінальної поведінки молоді є соціальна структура міста. Безробіття, обмежені можливості вертикальної мобільності є впливовим фактором кримінальної поведінки молоді. Цьому етапові превенції властиві жорстка регламентація профілактичних дій та порядку їхнього впровадження. Засоби профілактики повинні співпадати з діючим законодавством України, превентивні заходи повинні спиратися на права людини та розроблятися кваліфікованими спеціалістами (юристами, соціологами, педагогами, психологами, лікарями та ін.).

ЛІТЕРАТУРА

1. Готтфредсон М. Загальна теорія злочину / М. Готтфредсон, Т. Герші. — Харків : Акта, 2000. — 323 с.
2. Крейхи Б. Социальная психология агрессии / Б. Крейхи ; [пер. с англ. А.Лисициной]. — СПб. : Питер, 2003. — 336 с.